

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ZÜMRÜD YAVƏR QIZI QASIMOVA

**MÜASİR İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ
BİTKİ ADLARININ STRUKTUR-FUNKSIONAL TƏHLİLİ**

10.02.20 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2011

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Əfqan Əli oğlu Abdullayev**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Həbib Məmməd oğlu Zərbəliyev**
filologiya elmləri doktoru, professor

Xalidə Oqtay qızı İsayadə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Aparıcı müəssisə: AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri və tətbiqi dilçilik şöbəsi

Müdafiə «____25__» _____01_____ 2012-ci il saat _____-
da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə
doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəh., Süleyman Rüstəm küç., 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat«____» _____ 2011-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi,

filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dilçilik dillərin leksik tərkibinin müxtəlif aspektlərdən əhatəli şəkildə araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirir və onun ayrı-ayrı qatları fərqli şəkildə tədqiqata cəlb edilir. Bu, bir tərəfdən lüğət tərkibinin tam və əhatəli təsvirini vermək zəruriyyətindən irəli gəlsə, digər tərəfdən hər bir dilin tarixini, bununla əlaqədar olaraq isə xalqın, həmin dillərin daşıyıcılarının tarixini, digər xalqlarla tarixi, ictimai-siyasi əlaqələrini, mədəniyyətlərini, etnokulturoloji xüsusiyyətlərini və digər problemləri daha dərinlən öyrənmək zəruriliyi ilə bağlıdır. “Məlumdur ki, maddi-mədəni sahələrə aid terminlər insan fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Ona görə də onların təhlil olunması xalqın tarixinin öyrənilməsi baxımından xüsusi rol oynayır.”¹

Azərbaycan dilinin leksik fondunun ayrı-ayrı qatlarının tipoloji müqayisə yolu ilə araşdırılması da müxtəlif coğrafi regionlarda yerləşən, fərqli tarixi inkişaf mərhələləri keçirən ingilis və Azərbaycan dillərini müqayisə etməyə, onlar arasında özünü göstərən oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmağa və geniş mənada müqayisə aparmağa imkan verir. Dillərin müxtəlif səviyyələrinin bu şəkildə tutuşdurularaq tədqiqata cəlb edilməsi həm də nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ilə səciyyələnə bilər. “Qohum olmayan dillərin müqayisə-tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsinin böyük təcrübi əhəmiyyəti də vardır. Xarici dillərin öyrənilməsi üçün milli məktəblərdə həmin dillərin öyrənilməsi metodikası üçün müqayisəli metodun bu növü qiymətli material verir. Qeyd olunan cəhətlərə görə, heç də təsadüfi deyildir ki, rus dilçiliyində, o cümlədən türkdilli respublikaların dilçiliyində ana dilinin xarici dillərlə müqayisə-tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət verilir.”²

Dünya dillərinin hər birinin leksik tərkibində xüsusi qat təşkil edən, xalqın tarixi və məişəti ilə sıx bağlı olan bitki adlarının tipoloji-müqayisə yolu ilə araşdırılması müqayisə olunan dillərin daşıyıcıları olan ingilis və Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti, məişəti, dünyagörüşü haqqında daha dolğun və əhatəli təsəvvür əldə etməyə də imkan verə bilər. Eyni zamanda, həm ayrı-ayrı dillərin, həm də “Konkret bir dilin leksikasının tarixinin öyrənilməsinin daha dəqiq metodu onun tematik

---

¹ Ахметьянов Р.Г. Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. Москва, 1978, с.70.

² Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı, 2006, s.268.

qruplar üzrə araşdırılmasıdır”.¹ Onu da nəzərə alsaq ki, dilin leksik qatında xüsusi çəkiyə və aparıcı mövqeyə malik olan bitki adlarının bu istiqamətdə, yəni tipoloji-müqayisə yolu ilə təhlili və tədqiq edilməsi, onun monoqrafik şəkildə araşdırılması Azərbaycan dilçiliyində indiyə qədər diqqətdən kənar qalmışdır, onda ingilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının struktur, semantik və funksional baxımdan tipoloji-müqayisə yolu ilə araşdırılması, xüsusi olaraq tədqiqata cəlb edilməsi dilçiliyimiz üçün aktual məsələlərdən biri hesab edilə bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində dilin leksikoloji qatında özünəməxsus yeri və mövqeyi olan, funksional baxımdan fəal leksik vahidləri təşkil edən bitki adlarını müxtəlif sistemli dillər olan ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında tipoloji-müqayisə yolu ilə araşdırmaq, onların dil sistemində yerini müəyyənləşdirmək, bəzi bitki adlarının yaranma yolları haqqında məlumat vermək və beləliklə də müqayisə olunan dillərdə mövcud olan bitki adlarının linqvistik xüsusiyyətləri haqqında geniş təsəvvür yaratmaq məqsədi qarşıya qoyulur. Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

-ingilis və Azərbaycan dillərinin lüğət tərkibindən ayrı-ayrı bitki növlərini adlandıran leksik vahidləri seçib sistemləşdirmək;

-müqayisə olunan dillərin lüğət tərkibində mövcud olan bitki adlarının dilin ümumi leksik sistemində mövqeyini müəyyənləşdirmək, onları funksional baxımdan təhlil etmək;

-ingilis və Azərbaycan dillərindəki bitki adlarını tipoloji-müqayisəli şəkildə struktur baxımdan sistemləşdirmək və struktur növünün hər biri haqqında məlumat verməklə onların yaranma yolları və üsullarını təhlil etmək;

-hər iki dildə mövcud olan bitki adlarını semantik və tematik baxımdan qruplaşdıraraq hər qrupa daxil olan bitki adlarının aid olduğu sistemi və onların yarımqruplarını müəyyənləşdirməklə etnolinqvistik baxımdan araşdırmaq və beləliklə ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan bitki adlarının mənə növləri haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq, qarşılıqlı tərcümə prosesində və dillərin tədrisi işində onların ekvivalentlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi məqsədilə geniş ümumiləşdirmələr aparmaq;

-ingilis və Azərbaycan dillərindəki bitki adlarının iştirakı və köməyilə yaranan sabit birləşmələr və onların semantik xüsusiyyətlərini təd-

---

¹ Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. Москва, 1984, с.11.

qiq və təhlil edərək həm də həmin dil vahidlərinin funksional fəallığı haqqında aydın təsəvvür yaratmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilçiliyində bitki adları ayrıca tədqiqat mövzusu olsa da¹ və ayrı-ayrı məqalələrdə bu məsələyə öləri toxunulsa da, bu dissertasiya işində Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq bitki adları ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında monoqrafik şəkildə tədqiqata cəlb edilir, leksik qatın bu tipli vahidləri struktur-semantik və funksional baxımdan tipoloji müqayisə yolu ilə araşdırılır ki, bu da həmin tədqiqat işində fitonimlərin bu şəkildə ilk dəfə tədqiq edilməsi baxımından işin elmi yeniliyi kimi qiymətləndirilə bilər.

Tədqiqatın metodu və mənbələri. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının araşdırılması zamanı tarixi-müqayisəli, tipoloji-müqayisə və təsviri metodlardan istifadə edilmiş, yeri gəldikcə struktur-semantik təhlil metoduna da müraciət edilməklə müqayisə edilən dillərin bitki adları haqqında geniş təsəvvür yaradılmasına səy göstərilmişdir. Tədqiqat, əsasən sinxronik planda aparılsa da, bəzən ayrı-ayrı dil faktlarının təhlili zamanı diaxronik yanaşmadan da istifadə edilir.

Dissertasiyanın yazılmasında əsas mənbə kimi ingilis və Azərbaycan dillərinin lüğət tərkibini özündə əks etdirən ingiliscə-Azərbaycanca, Azərbaycanca-ingiliscə, ingiliscə-rusca, rusca-ingiliscə müxtəlif xarakterli lüğətlərdən, bitki adlarının funksional xüsusiyyətlərini təhlil edərək isə ingilis və Azərbaycan dillərinin frazeoloji və tərcümə lüğətlərindən istifadə edilmişdir. Elmi mənbə kimi isə ingilis, Azərbaycan və eləcə də digər dillərin leksikoloji qatına aid müxtəlif dillərdə aparılan elmi-tədqiqat əsərlərinə müraciət edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi tipoloji və geneoloji baxımdan müxtəlif sistemli dillər olan ingilis və Azərbaycan dillərinin leksik tərkibinin xüsusi bir qatını təşkil edən və lüğət tərkibində müəyyən kəmiyyət göstəricilərinə malik olan bitki adlarının tipoloji-müqayisə yolu ilə öyrənilməsinə həsr edildiyindən onun elmi müddəaları müqayisə olunan dillərin qarşılıqlı şəkildə tədrisi işində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu dillərin lüğət tərkibinin bütöv və tam şəkildə təsvir edilməsində, onun bütün incəliklərinə qədər dərinləndirən öyrənilməsində bu tədqiqat işi dəyərli mənbə rolu oynaya bilər. Eyni zamanda, təqdim olunan bu dissertasiyanın materialları gələcəkdə lüğət tərkibinin ayrı-ayrı sahələrini özündə əks etdirən xüsusi lüğətlərin hazırlanmasında və beləliklə də bu dillərdən qarşılıqlı tərcümə işinin daha

---

¹ Кулиев Э. Фитонимы в Азербайджанском языке. АКД, Баку, 1987.

keyfiyyətli şəkildə həyata keçirilməsində mühüm mənbə rolu oynaya bilər.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Bu tədqiqat işinin elmi nəticələri qarşılıqlı tərcümə və tədris işində praktik baxımdan əhəmiyyətli rol oynadığı kimi, onun nəzəri müddələrinin də bir sıra dilçilik məsələlərinin izahında faydalı olacağına şübhə etmirik. Çünki bu tədqiqat işi gələcəkdə müqayisəli-tipoloji leksikologiyaya aid elmi işlərin, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında əhəmiyyətli və dəyərli mənbə kimi xüsusi rol oynaya bilər. Eyni zamanda, tipoloji-müqayisəli dilçilik üçün dil faktlarının müəyyənləşdirilməsi baxımdan da bitki adlarının struktur, semantik və funksional təhlilinə həsr edilmiş bu dissertasiya elmi mənbə kimi xüsusi əhəmiyyət daşıya bilər. Bu araşdırma, həm də etnopsixoloji və etnokulturoloji tədqiqat əsərlərinin yazılmasında müraciət oluna biləcək faydalı mənbə ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Onun əsas müddəaları müəllifin ayrı-ayrı elmi jurnal və məcmuələrdə çap olunmuş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Dissertasiya ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasında geniş müzakirə edilmişdir.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı və dissertasiyaya əlavə olunmuş qısa bitki adları lüğətindən ibarətdir.

İŞİN ÜMUMİ MƏZMUNU

Dissertasiyanın I fəslə **“Bitki adları və onların ingilis və Azərbaycan dillərində struktur tipləri”** adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə müqayisə olunan dillərdə bitki adlarının leksik sistemdə tutduğu mövqeyə, onların özünəməxsus xüsusiyyətlərinin izah olunmasına həsr edilmişdir. Məlumdur ki, dünya dillərinin hər birinin lüğət tərkibi müxtəlif səciyyəli və fərqli semantikəli sözlərdən təşkil olunur ki, onların içərisində bitki adları da özünəməxsus mövqeyi və funksiyası ilə seçilir. Dilin leksik tərkibinin bu qatı öz əhatəliliyi, funksional fəallığı, orijinallığı, kəmiyyəti və məna zənginliyi ilə, eyni zamanda insanların məişəti ilə daha sıx bağlı olması ilə diqqəti cəlb edir. Ona görə də dilin bu qrupa daxil olan leksik vahidlərinin mənasında, onların bir çoxunun etimologiyasında ayrı-ayrı xalqların etnopsixoloji xüsusiyyətləri, dünyagörüşü, adət-ənənələri, məişəti və digər səciyyəvi özünəməxsusluqlarının izlərini görmək mümkündür. Bu baxımdan bitki adlarında da,

dilin leksik qatının digər soz qruplarında olduğu kimi, xalq həyatının müəyyən əlamətləri özünü büruzə verir. Bu səbəbdən dilçilikdə leksik tərkibin müxtəlif qatlarının öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilmiş və bu gün də həmin istiqamətdə müəyyən araşdırmalar aparılmaqdadır. Çünki “Dil xalqın, o dildə danışanların tarixi zənginliyini özündə əks etdirir – deyərkən, ilk növbədə xalqın tarixində baş verənləri özündə əks etdirən leksika nəzərdə tutulur. Dilin nə fonetikasi, nə qrammatikasi xalqın həyat şəraitini leksika qədər tam və bütöv şəkildə özündə əks etdirə bilmir”.¹ Ona görə də bəzən dilin lüğət tərkibi əsasında müəyyən bir xalqın qədim mədəni inkişafı, ictimai-siyasi əlaqələri, dünyagörüşü və bütövlükdə tarixi haqqında geniş təsəvvür əldə etməyə, onun keçdiyi tarixi inkişaf prosesini izləməyə imkan yaradan faktlar verə bilər.

Ümumi dilçilikdə olduğu kimi, Azərbaycan dilçiliyində də bitki adlarının digər tipoloji qrupa daxil olan dillərin anoloji leksik vahidləri ilə tipoloji-müqayisəli şəkildə öyrənilməsi isə, təbii ki, elmi və praktik dilçilik baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki “Bitki adlarının, xüsusilə mədəni bitki adlarının öyrənilməsi tədqiqatçılara əldə edilmiş arxeoloji göstəricilərlə yanaşı, xalqın yaşayış tərzini, əkinçiliyin inkişaf səviyyəsi və eyni zamanda yazıya qədərki dövrdə dil və etnik əlaqələrin üzə çıxarılması baxımından dəyərli və əvəzolunmaz faktlar verir”.² Eyni zamanda ingilis və Azərbaycan dillərindəki bitki adlarının tipoloji müqayisə yolu ilə araşdırılması həm də bu dillər və onların daşıyıcıları olan xalqlar haqqında geniş təsəvvür əldə etməyə imkan verməklə həmin dillərin leksikoloji qatının əhatəli şəkildə təsvir olunmasına da yaxından kömək edə bilər.

Təhlil və araşdırmalar göstərir ki, dünya dillərinin əksəriyyətində olduğu kimi, ingilis və Azərbaycan dillərinin də leksik tərkibinin böyük bir hissəsini bitki adları təşkil edir. Bizi əhatə edən aləmdə çoxlu sayda bitki növləri, onların çoxunun müxtəlif tipləri vardır ki, həmin tip bitkilərin də adlarını ifadə etmək üçün dildə xüsusi leksik vahidlər yaranmışdır. Bu rəngarənglik də hər bir dilin leksik qatında bitki adları və botanika terminlərinin çoxluğunu şərtləndirən amillərdəndir. “Bitkilərin adlarının xalq danışığı dilindəki adları tədqiqat üçün müxtəlif aspektlərdən geniş material verir. ...Botanika terminləri ümumxalq danışığı dilində çox geniş və əhatəlidir. O, ağac və otların, yabanı və mədəni, yeməli və müalicəvi əhəmiyyətli bitkilərin, kənd təsərrüfatı və dekorativ bitkilə-

---

¹ Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. Москва, 1984, с.12.

² Гиндин Л.А. Из истории названий некоторых культурных растений. -Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, с.52.

rin və s. adlarını özündə birləşdirir. Botanika leksikasının hər bir qrupunun ayrıca öyrənilməsinin tədqiqatçıların qarşısında necə böyük imkanlar yaratdığını təsəvvür etmək belə çətinidir. Bunlardan ən maraqlısı və cəlbədicisi olanı isə onların xarici görünüşü, xalqın məişəti və mədəniyyəti ilə bağlı olanlardır”.¹ Ayrı-ayrı dillərdə bitki adlarını, onların müxtəlif növlərini və tiplərini bildiren sözlərin yaranmasında həyati müşahidələr, xalqın məişəti və yaşam tərzini aparıcı rol oynamaqla, həm də ətraf mühit, iqlim şəraiti və müəyyən ərazilərdə daha çox yayılmış bitki növləri mühüm rol oynayır. Ona görə də bəzən coğrafi baxımdan bir-birinə yaxın ərazilərdə yaşayan qohum xalqların dillərində bu və ya digər bitki növlərinin adları eyni və ya təxminən eyni olur. Belə ki, müəyyən coğrafi ərazinin iqlim şəraiti elə şəkildə özünü göstərir ki, həmin ərazilərdə əmələ gələn bitkilər də eyni olur və onların adlandırılması zamanı da hər bir dil qrupu üçün ortaq dil qanunauyğunluqları əsasında bitki adları yaranır. Bu da çox hallarda azacıq fonetik fərqlərlə eyni şəkildə formalaşır. Təbii ki, burada dillərin tarixi sözyaratma qanunauyğunluqları aparıcı rola malik olur. Tədqiqatçılar bir çox bitki adlarının əksər hind-Avropa dillərində eyni şəkildə özünü göstərdiyini qeyd edərkən nə qədər haqlıdırlarsa, eyni bitkinin ayrı-ayrı türk dillərində, xüsusilə coğrafi baxımdan yaxın ərazilərdə yaşayan qohum xalqların dillərində oxşar olmasını qeyd edən türkoloqlar da o qədər haqlı hesab edilirlər.

Bu bir daha onu göstərir ki, xalqın həyatı və məişəti ilə sıx bağlı olan, müxtəlif xalqların tarixi inkişaf prosesində mühüm rol oynayan bitki adlarının yaranması cəmiyyət inkişafının ən qədim dövrləri ilə əlaqəlidir və hər bir xalqın məişəti və tarixi ilə bağlı ən müxtəlif hadisə və prosesləri özündə əks etdirməklə qədim inkişaf dövrləri haqqında geniş informasiya əldə edilməsi baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bu xüsusiyyəti isə həm ingilis dilinin daxil olduğu Hind-Avropa dilləri ailəsində, həm də Azərbaycan dilinin də daxil olduğu türk dilləri ailəsində müşahidə etmək mümkündür. Ayrı-ayrı dil ailələrində, o cümlədən bu dil ailələrinə daxil olan ingilis və Azərbaycan dillərində bütün bu oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin müşahidəsi və təhlili göstərir ki, müqayisə etdiyimiz dillərin hər ikisində ətraf mühitdə müşahidə olunan müxtəlif bitki növləri yaranma tarixi, onların ayrı-ayrı növlərinin həmin dillərin daşıyıcıları olan ingilis və Azərbaycan xalqının məişətinə daxil olma tarixi çox qədim olmaqla həm həmin xalqların tarixində, həm dilində, həm də məişətində və yaşam tərzində bu və ya digər dərəcədə öz

---

¹ Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. Москва, 1967, с.5.

izlərini qoymuş, bu dillərdə həmin bitkilərin adlandırılması üçün uyğun dil vahidlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan dili bu ərazidə tarixən yaşamış və məskunlaşmış bir xalqın dili olmaqla təbii iqlimi, flora zənginliyi, bu ərazidə yetişən bitki növlərinin rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir və bu dildəki bitki adları da öz müxtəlifliyi ilə seçilir. Tədqiqatçılar Azərbaycanın bitki örtüyü növləri ilə zəngin olması, burada onların çox müxtəlif növlərinə təsadüf edilməsi faktını və bunun bilavasitə təbii-coğrafi mühitlə, iqlim şəraiti və onun münbitliyi ilə əlaqəli olduğunu və burada dörd mindən yuxarı bitki növünün inkişaf etdiyini qeyd edirlər.¹

İngilis və Azərbaycan dillərinin lüğət tərkibinin təhlili və araşdırılması zamanı aydın şəkildə müşahidə etmək olur ki, bu dillərin hər ikisinin lüğət tərkibində bitki adları kəmiyyət etibarlı ilə leksik fondun müəyyən hissəsini təşkil edir və bu dillərin lüğət tərkibində bitki adları bildirən sözlər həm müəyyən sinfə daxil olan bitki növlərinin ümumi adını, həm də bu ümumiyyə daxil olan ayrı-ayrı xüsusi növü ifadə etmək üçün işlədilir. Dildə bu tipli söz qrupları isə kəmiyyət etibarlı ilə həddən artıq çox olmaqla bu və ya digər xalqın qədim tarixi, onun etnoqrafik xüsusiyyətləri, məişəti, təbiətlə təması və onun ayrı-ayrı nemətlərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə imkanları barədə geniş məlumat verməklə, həm də bu dillərin tarixi leksikologiyası, bu dillərdə müxtəlif bitki adlarının yaranması və onların əsas xüsusiyyətləri haqqında geniş məlumat verir. Nəzərə alsaq ki, ayrı-ayrı bitki növlərinin, xüsusən mədəni bitki növlərinin yetişdirilməsi və yayılması çox böyük coğrafi ərazini əhatə edir və onlar müxtəlif coğrafi ərazilərə yayılarkən daha çox hallarda öz ilkin adları ilə yayılır, onda bitki adlarının dillərarası əlaqələrin araşdırılması baxımından da geniş məlumat verə bildiyini düşünmək olar. Məhz bitki adlarındakı (fitonimlərdəki) bu xüsusiyyəti nəzərə alan E.Quliyev də bu cəhətə xüsusi diqqət yetirərək yazır ki, ayrı-ayrı bitki adları ilk dəfə yetişdirildiyi və becərildiyi ərazidə yaranır. Bir çox bitki növləri də məhz öz ilkin adları ilə birlikdə dünyanın müxtəlif ərazilərinə yayılır və təsadüfi deyil ki, mədəni bitki adlarını “köçəri” leksik qata aid edirlər ki, bu da dilçilik tədqiqatları baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etməsi və ayrı-ayrı dillərin leksik tərkibinin araşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.²

---

¹ Дамиров И.А., Прилипка Л.И., Шукюров Д.З., Керимов Ю.Б. Лекарственные растения Азербайджана. Баку, 1982, с.14.

² Кулиев Э. Фитонимы в Азербайджанском языке. АҚД, Баку, 1987, с.6.

Birinci fəslin ikinci bölməsi müqayisə olunan dillərdə bitki adlarının struktur tiplərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Məlumdur ki, dilin leksik tərkibi daimi dəyişmə və yeniləşmə prosesi keçirir ki, bu da cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə, onun inkişafı ilə sıx bağlı olur. Leksik tərkibdə baş verən dəyişmə və yeniləşmə, təbii olaraq, yeni yaranan anlayış və məfhumların adlandırılması nəticəsi kimi meydana çıxır və ona görə də hansı sahələrlə bağlı daha çox anlayış meydana çıxırsa, həmin leksik sahədə də ona uyğun yeniləşmə və zənginləşmə özünü göstərir. Bu baxımdan müxtəlif dillərin leksik tərkibinin müşahidə və təhlili göstərir ki, dilin leksik qatında müəyyən sahələrlə bağlı yeni lüğəvi vahidlərin yaranması çox passiv şəkildə özünü göstərir və dilin müasir inkişaf səviyyəsində bu sahələrə aid yeni sözlərin meydana gəlməsinə çox az hallarda rast gəlmək olur. Çox vaxt isə buna xüsusi ehtiyac belə duyulmur. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində belə sahələrdən biri də fitonimik leksikadır (bitki adlarını əhatə edən sahədir). Yəni müqayisə edilən dillərin hər ikisində, eləcə də yəqin ki, dünya dillərinin əksəriyyətində bitki adlarını ifadə edən leksik vahidlər nisbətən daha əvvəlki dövrlərdə meydana çıxmış və həmin sözlər bu gün də lüğəvi vahid kimi bu və ya digər bitkilərin adlandırılmasına xidmət edir. Zaman keçdikcə isə ayrı-ayrı dillərdəki bitki adları müəyyən fonetik və semantik dəyişikliyə uğramış və müasir formalarda işlənməyə başlamışdır. Ona görə də bu gün dilin lüğət tərkibində mövcud olan və sadə quruluşlu ad şəklində formalaşan bir çox bitki adlarının tarixi formalarını bərpa etmək bəzən müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olur.

Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adları sadə, düzəltmə və mürəkkəb formalara malikdir.

1. Sadə bitki adları tarixən formalaşmış və bu gün də dilin lüğət tərkibində özünə yer almış dil vahidi olmaqla lüğət tərkibində xüsusi bir hissə təşkil edir. Bu tipli bitki adları ifadə etdikləri bitki növlərinin daha qədim dövrlərdən cəmiyyət üzvlərinə məlum olması, onların insanların məişətinə daha qədim dövrlərdən daxil olması ilə səciyyələnin. “Sadə (şəkilçisiz) kök sözlərlə ifadə olunan fitonimlər türk dillərində, o cümlədən, Azərbaycan dilində kifayət qədər az saydadır və türk dillərinin ən qədim dövrünə aiddir”.¹ Bu səbəbdən də həmin bitki adlarının etimoloji baxımdan izah edilməsi müəyyən çətinliklər yaradır.

İngilis dilində isə *sadə* quruluşlu bitki adları dilin müasir inkişaf səviyyəsində kəmiyyətə çoxluq təşkil edir. Bu tipə daxil olan bitki adlarının bir qismi, Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də ta-

---

¹ Кулиев Э. Фитонимы в Азербайджанском языке. АҚД, Баку, 1987, с.10.

rixən düzəltmə və ya mürəkkəb quruluşlu olmasından asılı olmayaraq sadə quruluşlu dil vahidi kimi sabitləşmiş və onlar sadə struktur formasında bu və ya digər birkinin adlandırılması zamanı işlədilir.

Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibində ancaq söz köklərindən ibarət olan bitki adlarına *aloe-əzvay*, *pink-qərənfil*, *birch tree-ağcaqayın*, *rue-üzərlik*, *iris-süsən*, *violet-bənövşə*, *rose-qızılgül*, *lily-zanbaq*, *anise-raziyana*, *clove-mixək*, *mint-nanə*, *thyme-kəklükotu*, *nettle-gicitkan*, *fir-tree-küknar*, *elm/elm tree-qarağac*, *siren-yasəmən*, *poppy-lalə*, *maize-qarğıdalı*, *crest/dandelion-zəncirotu*, *poplar-qovaq*, *tulip-qızıl zanbaq*, *corm-soğanaq*, *ivy-sarmaşıq*, *linden-cökə ağacı* və s. onlarla sözü misal göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilindəki sadə quruluşlu bitki adlarının bir çoxunun Azərbaycan dilindəki qarşılığı bəzən düzəltmə və ya mürəkkəb adlarla ifadə olunduğu kimi, əksinə olan hadisəni də müşahidə etmək mümkündür. Bu da təbii hal kimi qəbul edilməlidir. Çünki, müqayisə etdiyimiz hər bir dilin daşıyıcıları bu və ya digər bitki növünü özünəməxsus şəkildə adlandırdığı kimi, hər bir adın formalaşmasında müqayisə olunan dillərin daxili qanunları və derivatoloji prinsipləri də bir-birindən fərqlənir və özünəməxsus səciyyəsi ilə seçilir. Ona görə də ingilis dilində sadə quruluşlu sözlə ifadə olunan *crest-zəncirotu*, *cypress-sərv/sərv ağacı*, *elm-qarağac*, *mallow-əməkömənci*, *cherry//gean-albalı*, *ivy-sarmaşıq* və s. bitki adlarının Azərbaycan dilindəki qarşılığının struktur baxımdan müxtəlif adlarla ifadə olunması təəccüblü görünməməlidir.

Müasir ingilis dilində *düzəltmə* bitki adlarının yaranması prosesində iştirak edən sözdüzəldici şəkilçilər öz müxtəlifliyi və yaratdığı bitki adlarının tematik baxımdan rəngarəngliyi ilə seçilir. Belə ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində düzəltmə bitki adlarının yaranması zamanı həm son, həm də ön şəkilçilərdən istifadə edilir ki, bu da morfoloji üsulla düzəltmə bitki adlarının yaranmasının məhsuldar olmasına və zənginliyinə səbəb olan faktorlardan hesab edilə bilər. Doğrudur, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində dilin müasir inkişaf səviyyəsində bir çox bitki adları mövcuddur ki, onların tarixən kök və şəkilçidən ibarət olması heç bir şübhə doğurmur. Lakin bu gün bir çox bu tipli bitki adları vardır ki, onları kök və şəkilçiyə ayırmaq mümkün olmur. Çünki bu cür bitki adlarında kök və şəkilçi elə sabit şəkildə birləşmiş və sabit dil vahidinə çevrilmişdir ki, onların hissələrini bir-birindən ayırmaq mümkün olmur. Təbii ki, dilin müasir inkişafı baxımından həmin adların sadə bitki adı kimi qəbul edilməsi qaçılmaz olur. Məsələn, ingilis dilində olan *linden-cökə ağacı*, *medlar-əzgil*, *pellitary-balqabaq* və ya Azərbaycan dilindəki *əzgil*, *alça-cherry-plum*, *albalı-cherries*, *göyəm-*

blackthorn və s. onlarla sadə quruluşlu bitki adları vardır ki, onların tarixən düzəlmə və ya mürəkkəb olmasına heç bir şübhə yoxdur. Lakin bu tipli bitki adları dilin bugünkü inkişaf dövründə sadə adlar kimi qəbul edilir və sadə sözlər sırasında verilir. Bununla yanaşı, müqayisə olunan dillərin hər ikisində bu gün də düzəlmə quruluşlu-kök və şəkildən ibarət olan bitki adları özünü göstərir və lüğət tərkibinin belə adlarla zənginləşməsi üçün morfoloji üsulla sözyaratmadan istifadə edilir.

Müasir ingilis dilində düzəlmə quruluşlu bitki adları yaratmaq üçün aşağıdakı suffikslərdən istifadə edilir:

-*er//or* şəkilçisi vasitəsilə düzələn bitki adları: *dis-ditander-dozaalq* (*alaq otu*), *aster-astra*, *juniper-ardıc*, *ginger-zəncəfil*, *osier-qızıl söyüd*, *coriander-keşniş*, *camphor tree-komfora ağacı* və s.

-*ous* şəkilçisi vasitəsilə də xeyli sayda düzəlmə quruluşlu bitki adları yaratmaq mümkündür: Məsələn, *entomaphilous* (*entamaşılıs*)-gül növü adı, *epanthous-göbələk* növü, *flowerferous*-çiçəkli bitki, *nectariferous plants-bal verən bitkilər*, *apiaceous*-çətirli bitki, *apopetalous*-çox yarpaqlı, *apemdinaceous-qamış fəsiləsindən olan bitki*, *cadueous-yarpağı tez tökülən ağac*, *octamerous* (*octanolrous*)-səkkiz nöqtəli gül və s.

-*y* şəkilçisi vasitəsilə də əksər hallarda gül və ya ot bitkiləri adlarının yaranmasını müşahidə etmək olur.

Epinasty-epinastiya, *pansy-alabəzək bənövşə*, *pellitery-balqabaq*, *daisy-qız çiçəyi*, *peony-ilan gülü*, *poppy-lalə*, *lily-zanbaq*, *parsley-cəfəri*, *celery-kərəviz*, *cassidony-lavanda* (*dəniz çiçəyi*, *nilufər*) və s.

-*ate* sözdüzəldici şəkilçi vasitəsilə ingilis dilində yaradılan bitki adları bu və ya digər bitkilərə müəyyən əlamətlərinə, xarici görünüşə görə verilir, həmin adlarda adlandırılan bitkinin bu və ya digər xüsusiyyəti də öz əksini tapır. Məsələn: *branchyate-qollu-budaqlı ağac*, *labilate-dodaqrəngli bitki*, *manikate-tüklə örtülmüş bitki*, *aculate-tikanlı bitki* və s.

-*la* şəkilçisi ilə düzələnələr. Məsələn: *primula-əmənkömənci*, *kalendula-gülümbahar*, *althale-gülxətmi*, *campanula-zəngçiçəyi*, *trigonella-güldəfnə*, *pulsalilla-güləbətini* və s.

İngilis dilində bitki adı yaradan və yuxarıda qeyd etdiyimiz şəkilçilərlə yanaşı, nisbətən az məhsuldar olan və az sayda bitki adlarının yaranmasında iştirak edən şəkilçilər də vardır ki, dissertasiyada onlar haqqında məlumat verilir.

Azərbaycan dilində bu üsulla yaranan bəzi botanika terminləri vardır ki, onlar bilavasitə bitki adlarını deyil, bitki aləmi ilə bağlı müəyyən prosesi və ya bitkilər sinfinə aid olan bu və ya digər konkret ad ifadə edir. Məs.: *bit-ki* – *plant//vegetable*, *biç-in-haying*, *qələm-ə-poplar*, *küsdüm-mimosa*, *göy-ər-ti-plant//green* və s.

Mürəkkəb quruluşlu bitki adlarının yaranması prosesi təbii ki, dilin yaranmasının sonrakı mərhələsində başlamışdır və bu yolla əksər semantik sahələrə aid, o cümlədən bitki adlarının yaranması öz məhsuldar səciyyəsi ilə seçilir.

İngilis və Azərbaycan dillərinin mürəkkəb quruluşlu bitki adlarının araşdırılması və təhlili göstərir ki, hər iki dildə bu tipli bitki adlarının əksər hissəsinin komponentlərinin morfoloji mənsubiyyətinə və onların sıralanmasına görə oxşarlıqlar üstünlük təşki edir. Belə ki, hər iki dildə mürəkkəb bitki adları daha çox hallarda isim+isim və sifət+isim strukturuna malik olmaqla tərəflərin sıralanması baxımından da oxşar xüsusiyyətləri ilə seçilir. Lakin burada onu da qeyd etmək zəruridir ki, ayrı-ayrı bitkilərin adlandırılmasına xidmət edən mürəkkəb bitki adları müqayisə olunan dillərdə struktur fərqlərinə də malik olur. Məsələn: *iron tree-dəmirağac*, *butter-cup//yellowcup-qaymaqçıçəyi*, *shepherd's purse-quşəppəyi*, *solanberry-quşüzümü*, *coltsfoot//foalfoot-dəvədabanı*, *dandelion-zəncirotu*, *dog rose-itburnu*, *primrose-novruzgülü*, *carrot-yerkökü*, *ground-nut-yerfındığı*, *berry-giləmeyvə*, *cactus-maldili*; *birch(tree)-ağcaqayın*, *aspen-ağcaqovaq*, *lucerne-qarayonca*, *pepper-istiöt*, *capsicum-qırmızı (qabıqlı, döyülmüş)istiöt/bibər* və s.

Müqayisə olunan dillərdə söz birləşməsi şəklində olan bitki adları da mövcuddur ki, belə adlar müəyyən tipə daxil olan bitkilərin konkret bir növünün fərqləndirilməsinə xidmət edir. Məsələn,

Fitonimik leksikada daha funksional olan və çox tez-tez işlədilən *ağac-tree* sözü ümumi şəkildə müəyyən bir bitkinin adını bildirirsə, *ağcaqayın ağacı-birch-tree*, *alma ağacı-apple-tree*, *ardıc ağacı-juniper-tree* və s. birləşmələr daxilində daha da konkretləşir, konkret ağac növünü adlandırır. Və ya əgər *bibər-pepper* ümumiyyətlə bibəri ifadə edirsə, onun ayrı-ayrı növlərini ifadə etmək üçün həmin söz birləşmə daxilində işlədilir və bibərin müxtəlif növlərinin adlandırılmasına xidmət edir. Məs.: *qırmızı bibər-red//hot pepper*, *əzilmiş bibər-ground pepper*, *göy bibər-green pepper* və s.

İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan bir çox bitki adlarının ekvivalentlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı eyni bitkinin bu dillərdə müxtəlif quruluşlu sözlərlə ifadə olunmasını müşahidə etmək olur ki, bu tipli bitki adları dissertasiyada xeyli sayda dil faktları ilə müqayisə edilmişdir.

Dissertasiyanın II fəslı “İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının tematik qrupları və üslubi funksiyaları” adlanır. Bu fəsil dörd bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə ingilis və Azərbaycan dillərində bitki ad-

ları semantik və tematik baxımdan səkkiz qrupa bölünür və hər bir qrupa daxil olan adlar müqayisəli şəkildə təhlil edilir.

Tədqiqatın tipoloji-müqayisə yolu ilə aparılması, bu zaman ayrı-ayrı dil qruplarına daxil olan dillərin materiallarının müqayisəyə cəlb edilməsi araşdırmanın əhəmiyyətini daha da artırmış olur. Çünki hər bir dilin leksik tərkibinin semantik və tematik baxımdan qruplaşdırılması və bu qrupların hər birinin müxtəlif sistemli dil materialları əsasında tutuşdurularaq öyrənilməsi həm nəzəri dilçilik, həm də dillərin praktik şəkildə öyrənilməsi zamanı böyük əhəmiyyət daşımaları ilə seçilir. Yəni “Semantika, eyni zamanda, qohum və qeyri-qohum dilləri tipoloji-müqayisə yolu ilə tədqiq etməkdə mühüm rol oynaya bilər”.¹

Bu səbəbdəndir ki, dilçilikdə ilk vəzifə kimi lüğət tərkibindəki leksik vahidlərin bir-biri ilə əlaqədə olan, ümumi cəhətlərinə görə eynilik təşkil edən sözlərin qruplaşdırılması, onların leksik-semantik qruplarının müəyyənləşdirilməsi və tematik baxımdan ayrı-ayrı qruplara bölünməsi qarşıda duran əsas işlərdən biri kimi özünü göstərir.

Məhz buna görə də Azərbaycan dilində bitki adlarını tipoloji baxımdan müxtəlif sistemli dillər olan ingilis dilindəki oxşar leksik vahidlərlə tipoloji müqayisə yolu ilə araşdırmaq maraqlı elmi nəticələrə gəlməklə yanaşı, müqayisə olunan hər iki dilin bütövlükdə leksik sistemi haqqında da geniş məlumat almağa və bu sistemin əhatəli təsvirinə imkan verə bilər. “Konkret bir dilin leksikasının tarixinin öyrənilməsinin daha dəqiq metodu onun tematik qruplar üzrə araşdırılmasıdır”² fikrinə əsaslanaraq isə, ingilis və Azərbaycan dili bitki adlarının bu istiqamətdə araşdırılmasının daha böyük elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti olacağını güman etmək olar.

Floradakı müxtəlif bitkilər və onların ingilis və Azərbaycan dillərində adlarını şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik: 1. Ağac adları; 2. Kol bitkilərinin adları; 3. Ot bitkilərinin adları; 4. Gül adları; 5. Meyvə adları; 6. Tərəvəz adları; 7. Mədəni və yabanı bitki adları; 8. Müalicəvi əhəmiyyətli bitki adları.

İngilis və Azərbaycan dillərində mədəni və ya meyvə ağacları adlarına *apricot – ərik, mulberry – tut ağacı, date – xurma, grapes – üzüm, cherry – gilə, gean – albalı, peach – şaftalı, plum – gavalı, apple – alma, pear – armud, pomegranate – nar, quince – heyvə* və s. misal göstərmək olar. Azərbaycan dilində bu tipli ağac adlarının hər birinin də özlərinin növləri yaranmış, meyvə ağaclarının yarım tiplərinin adları da

¹ Кулиев Г. Семантика глагола в тюркских языках. Баку, 1998, с.3.

² Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. Москва, 1984, с.12.

formalaşmışdır. Məsələn: *alma – ranet, rozmarin, aport; armud – abashəyi, duşes; tut – xartut, ağ tut; üzüm – ağ şanı, qara şanı, şanı, kişmiş; nar – turş nar, mələs nar* və s.

Ağac növlərinin ikinci qrupunu meşə (yabanı) ağaclarının adları təşkil edir. Bu tipli bitki adları əksər hallarda ancaq bir leksik vahidlə ifadə olunur, onların növləri yaranmır. Çünki belə ağaclar həm insanların məişətinə o qədər də sıx daxil ola bilmir, həm də ondan meyvəsiz olmaqla tək-cə bir növdə məlum olur. Məsələn: *birch – ağcaqayın, juniper – göyrüş, slender//tall//chenar – çinar, birch – tozağacı, juniper – ardic, iron – dəmirağac* və s.

Bitki adlarının ikinci qismini kol bitkilərinin adları təşkil edir. Kol bitkiləri öz quruluşuna görə ağaclardan fərqlənir, öz boyunun ağaclara nisbətən aşağı olması ilə seçilir. Məsələn: *blackberry – böyürtkən, currant – qarağat, bilberry – qaragilə, solanberry – quşüzümü, dog-rose – itburnu, sloe//blackthorn – göyəm* və s.

Müqayisə olunan dillərdə bitki adlarının bir qismini gül adları *siren//lilac – yasəmən, carnation//pink – qərənfil, daffodil – nərgiz, iris – süsən, poppy – lələ, violet – bənövşə* və s., bir qismini meyvə adları *bilberry – qaragilə, cornel – zoğal, currant – qarağat, date – xurma, gean – albalı, plum – gavalı* və s., bir qismini isə tərəvəz adları *cabbage – kələm, radish – turp, mushroom – göbələk, melon – yemiş* və s. təşkil edir ki, bu adlar və onların növləri haqqında dissertasiyada ətraflı məlumat verilir.

Bu fəslin ikinci bölməsi bitki adlarının üslubi xüsusiyyətlərinin təhlil olunmasına həsr edilmişdir. Bu bölmədə ayrı-ayrı bitki adlarının fikrin ifadəliliyinin ayrılmasında rolu və onların metaforikləşmə imkanları nəzərdən keçirilir və dil faktları vasitəsilə əsaslandırılır.

“İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının funksional xüsusiyyətləri” adlanan üçüncü bölmə iki hissədən ibarətdir. Bu bölmədə müqayisə olunan dillərdəki bitki adlarının onomastik vahidlərin və frazeoloji birləşmələrin yaranmasında rolu haqqında məlumat verilir, bu cür vahidlərin yaranması zamanı müxtəlif növ bitki adlarının funksiyası araşdırılır.

Bitki adları dilin ümumi leksik tərkibinin bir hissəsi olmaqla, digər səciyyə daşıyan adların yaranmasında da bu və ya digər şəkildə iştirak edir və bu adların köməyi ilə müqayisə olunan dillərin hər ikisində bir çox onomastik vahidlər, xüsusilə antroponimlər və toponimlər meydana gələ bilər. Bitki adları əsasında yaranan antroponim və toponimlər həmin bitkilərin bu və ya digər səciyyəvi əlamətlərinə, onların hər hansı xarakterik xüsusiyyətlərinə əsaslanır və yeni yaranan onomastik adlarda müəyyən şəkildə öz əksini tapmış olur. Müqayisə olunan

dillərdən bitki adlarında müşahidə olunan müəyyən bir əlamətə həmin dildə danışan xalqın münasibəti də mühüm əhəmiyyəti ilə seçilir.

Müqayisə olunan dillərin hər ikisində antroponimlərin yaranmasında əksər hallarda gözəlliyi və incəliyi ilə seçilən bitki adlarına üstünlük verilir. Bu isə, təkrar edirik ki, adqoyanların arzu və istəkləri ilə bağlıdır. Məsələn, ingilis dilinin antroponimlər sistemində rast gəldiyimiz *Flower – çiçək, Daisy – qızçiçəyi, Lobelia – lobeliya çiçəyi, Clover – yonca çiçəyi* və s. antroponimləri, Azərbaycan dilində rast gəldiyimiz *Qərənfill – pink/carnation, Nərgiz – daffodil, Yasəmən – siren/lilac, Lalə – poppy, Bənövşə – violet* və s. antroponimləri misal göstərə bilərik.

Müqayisə etdiyimiz dillərin hər ikisində bitki adlarının köməyi ilə həm də müxtəlif yer adlarını bildirən toponimlər yaranır. Bu cür adları A.Qurbanov “fitotoponimlər” adlandırır. “Fitotoponimlər bitki faunası əsasında yaranır. Başqa sözlə desək, coğrafi yer ən çox malik olduğu bitki növünün adı ilə adlanır. Toponim hansı bitkinin adını əks etdirirsə, həmin ərazidə bu bitki, əsasən çoxluq təşkil edir”.¹ Məsələn, ingilis dilində *apple – alma, ash – göyrüş (vən), barley – arpa, bean – lobya, elm – qarağac, oak – palıd, peas – noxud, thorn apple – çaqqal gavalısı* və s. bitki adlarının iştirakı ilə *Appledore, Ashbourne, Benacre, Cherry Burton, Elmstead, Oakenshaw, Peasmore, Saffron Walden, Thornton* və s. fitotoponimlər formalaşmışdır.

Azərbaycan dilində də müxtəlif coğrafi ərazilərdə mövcud olan *Arpaçay, Armudlu, Almalıq, Almalıta, Qarağac, Badamlı, Göyəmlək, Çinarlı, Çinartala, Söyüdlü, Meşəli, Moruxlu* və s. toponimlər də fitonimlərin köməyi və iştirakı ilə yaranmışdır ki, bu da bitki adlarının toponim yaradıcılığında müəyyən rol oynadığını bir daha sübut etmiş olur.

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərinin frazeoloji sistemində bitki adları ilə bağlı və onların iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər xüsusi çəkiyə malik olmaqla fərqli semantik yükə və rəngarəng struktur xüsusiyyətlərə malik olur. Bitki adlarının köməyi və iştirakı ilə yaranan frazeoloji birləşmələr (fitofrazeologizmlər) dilin frazeoloji sisteminin bir hissəsi olmaqla dildəki digər frazeoloji vahidlərə uyğun olan qanunauyğunluqlar əsasında formalaşır və bitki adlarının bu birləşmələr daxilindəki rolu və funksiyası bu və ya digər dərəcədə öxünəməxsusluğu ilə seçilir.

Ümumiyyətlə, frazeologizmlərdə olduğu kimi, onların bir növü olan fitofrazeologizmlərin də dildə işlənmə dairəsi və işlənmə məqamları geniş, mənaları isə rəngarəngdir.

---

¹ Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomologiyası. Bakı, 1988, s.332.

Azərbaycan dilinin frazeoloji sistemində işləkliyi ilə seçilən *ac toyuq yuxusunda darı görər* fitofrazeoloji birləşməsi nəyisə arzulamaq, əlçatmaz istək sahibi haqqında deyildi ki, eyni məqamda ingilis dilində *the hunger hen dreams she is in the barley barn* birləşməsi işlədilir. Bu fitofrazeologizm məzmunca hər iki dildə eyni və ya oxşar olsa da, ingilis dilində, təbii ki, həmin dilin qrammatik-sintaktik qanunları əsasında formalaşmışdır. Bu zaman həmin frazeoloji birləşmənin yaranmasında digər anlayış bildirən leksik vahidlərlə yanaşı, bitki növlərindən biri olan *darı* sözü də özünün xüsusi rolu ilə seçilir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə göstərilən fitofrazeologizmin tərkibində işlənən bitki adı birləşmənin formalaşmasında iştirak etməklə onun bütün mənə yükünü deyil, bir hissəsini öz üzərinə götürmüş olur və nə üçün məhz bilavasitə *toyuq* və *darı* məfhumuna müraciət edilməsi xalqın etnopsixoloji xüsusiyyətləri və gündəlik həyatı müşahidələri ilə bağlı olur.

Müasir ingilis dilində ayrı-ayrı bitki növlərinin adlarının iştirakı ilə formalaşan və dildə sabit şəkildə işlədilən bir çox birləşmələrə rast gəlmək olur ki, belə birləşmələrdə bitki anlayışı tamamilə arxa plana keçir, digər sözlərlə birləşən bitki adı yeni məzmunun ifadəsinə xidmət edir. Bu zaman müxtəlif növ bitkilərdə müşahidə edilən müəyyən əlamət əsas götürülür və həmin əlamət digər əşya və hadisələrə köçürülərək onların obrazlı şəkildə adlandırılmasını asanlaşdırır. Belə hallarda müxtəlif bitki növlərinə müəyyən bir dildə danışanların münasibəti, onlarda nəzərə çarpan hər hansı bir əlamət əsas götürülür və beləliklə də bu, sabit birləşmənin yaranmasını şərtləndirmişdir. Məsələn, ingilis dilində *beans-lobya* bitki adı ilə bağlı və həmin sözün iştirakı ilə formalaşmış bir çox frazeoloji birləşmələrə rast gəlirik ki, bu birləşmələr ya müxtəlif anlayışların, ya da müəyyən bir mənənin ifadə olunmasını asanlaşdırmış olur: *blue beans-güllə*, *every bean has its black-çatışmazlığı olmayan adam* (bu birləşmənin “günəşdə də ləkə var” anlamı da qeyd edilir ki, məzmun baxımdan bunlar Azərbaycan dilindəki “tikansız gül olmaz” və ya “eyibsiz gözəl olmaz” frazeoloji birləşmələrin semantikasına uyğun gəlir); *full of beans-odlu//ehtirash//enerjili* (at haqqında deyilir); *get beans-ələ keçmək//cəzalandırılmış*; *give somebody beans-qızıdırmaq//kimisə cəzalandırmaq* (Azərbaycan dilindəki “od qoymaq” ifadəsinin mənəsinə uyğun gəlir); *like beans-güclü//sağlam// bütün gücü ilə*; *not to have a bean-bir qəpiyə də dəyməmək//çox ucuz*; *speak the beans-çərənləmək//gizlinləri açmaq* və s.

İngilis dilində bu tipli digər növ bitki adlarının iştirakı və köməyi ilə də xeyli sayda frazeoloji birləşmələr yaranmışdır ki, onlar da fikrin ifadə olunmasında fəal olmaqla bitki adlarının funksionallığını bir daha

sübut etmiş olur. Aşağıdakı dil nümunələri də deyilənləri bir daha təsdiq etmiş olur: *an apple another tree-tamam başqa məsələ; a bed of roses-xoşbəxt/yağ içində yaşamaq; a bed of thorns-çətin/xoşagəlməz vəziyyət; the blue of the plum-boş işlərlə məşğul olmaq; bush like a rose-lalə rəngli* və s.

Dissertasiyada müxtəlif növ bitki adlarının iştirakı ilə yaranan xeyli sayda fitofrazeologizmlər linqvistik baxımdan araşdırılır, onların üslubi imkanları qeyd edilir.

Tədqiqat işinin II fəslinin sonuncu bölməsində ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan ayrı-ayrı bitki adlarının müxtəlif növ sintaktik konstruksiyaların yaranmasındakı mövqeyi və rolu araşdırılır, onların müxtəlif növ ismi birləşmələrin formalaşmasındakı rolu tədqiq edilir.

Nəticə hissəsində araşdırma zamanı əldə olunan əsas müddəalar aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. Müqayisə olunan dillərin lüğət tərkibinin xüsusi bir qatını təşkil edən bitki adları xalqın tarixi, məişəti, etnoqrafik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

2. Dildə bitki adları bildirən sözlər müxtəlif şəkildə adlandırılmış, onlar apelyativ sözlərin bir qrupu, onomastik vahid, botanika terminləri və ya nomenklatur işarələr kimi tədqiq olunmuşdur. Lakin onların bitki adları və ya fitonimik adlar kimi öyrənilməsi daha məqbul hesab edilməlidir.

3. Müqayisə olunan dillərdə bitki adları struktur baxımdan sadə, düzəltmə və mürəkkəb formalarda özünü göstərir ki, bunların da ən qədim forması sadə quruluşlular hesab edilir.

4. Düzəltmə quruluşlu bitki adları nisbətən dilin sonrakı inkişaf mərhələsində yaranır və kəmiyyətə azlıq təşkil edir. İngilis dilində düzəltmə bitki adları daha çox *-er//or, -ous, -y, -ate, -us, -ia, -et* və s. sufiksrlərlə və *di-, de-, able-* və s. prefikslərin köməyi ilə yaranır. Azərbaycan dilində isə bitki adlarının bu struktur tipi az sayda işlədilir.

5. Müqayisə olunan dillərdə bitki adlarının böyük bir qismini sintaktik üsulla yaranmış mürəkkəb quruluşlu və söz birləşməsi şəklində olanlar təşkil edir. Bu tip bitki adları hər bir dilin ümumi sözyaratma qanunauyğunluqları əsasında meydana gəlir və definitiv səciyyəsi ilə seçilərək adlandırılan bitkinin bu və ya digər əlamətlərini də özündə əks etdirir.

6. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adları bitkilərin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq leksik-semantik baxımdan müxtəlif qruplara və yarımqruplara bölünür ki, onları şərti olaraq şəkkiz qrupda birləşdirmək olar.

7. Bitki adlarında metaforikləşmə və üslubi baxımdan fəallıq özünü göstərir. Bu xüsusiyyət həm onların adlandırılmasında, həm də ünsiyyət prosesində onlardan istifadə zamanı müşahidə edilir.

8. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində bitki adları öz funksionallığı ilə də fərqlənir. Bitki adlarının köməyi ilə hər iki dildə antroponim və toponimlər yarandığı kimi, onların iştirakı ilə xeyli sayda frazeoloji birləşmələr də yarana bilər ki, bu birləşmələrin köməyi ilə kommunikativ prosesdə fikrin daha dəqiq və obrazlı şəkildə ifadə olunması mümkündür.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Dilin leksik qatında fitonimlərin yeri / ADU, “Elmi xəbərlər”, Bakı, 2003, №3, s.185-187.

2. Azərbaycan və ingilis dillərində bəzi bitki adları haqqında / Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı, 2003, №3, s.313-315.

3. Lüğət tərkibində bitki adlarının yeri / ADU, “Elmi xəbərlər”, Bakı, 2004, №1, s.191-193.

4. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının iştirakı ilə formalaşan frazeoloji birləşmələrin strukturu tipləri haqqında / Tədqiqlər, “Elm” nəşr., Bakı, 2005, s.298-302.

5. İngilis və Azərbaycan dillərində fitonimlərin struktur tipləri / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblər-arası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU, Bakı, 2006, №3, s.18-21.

6. İngilis və Azərbaycan dillərində mürəkkəb quruluşlu bitki adları / ADU, “Elmi xəbərlər”, Bakı, 2007, №2, s.75-78.

7. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının leksik-semantik qrupları / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblər-arası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU, Bakı, 2008, №3, s.48-52.

8. О функциональных особенностях фитонимов в английском и азербайджанском языках / Приложение к журналу Академии образовательных наук Грузии. “Моамбе”, Тбилис, 2008, №11, с.63-67.

9. Синтаксические функции названий растений в английском и азербайджанском языках / Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций. Москва, 201, №2, с.144-146.

10. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının funksional xüsusiyyətləri / Ümummillî lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Ali məktəbimizə Universitet statusu verilməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010-cu il). ADU, Bakı, 2010, s.184-187.

11. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının semantik qrupları / Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pədaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları (25-27 noyabr 2010-cu il). ADU, Bakı, 2010, s.261-263.

Структурно-функциональный анализ названий растений в современном английском и азербайджанском языках

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена лингвистическому анализу названий растений которые составляют специфический слой словарного состава двух разносистемных языков – английского и азербайджанского. Впервые в Азербайджанском языкознании этот слой лексической системы рассматривается в типологическо – сравнительном плане и выявляются их сходные и различные черты.

Такого рода исследование лексического слоя разносистемных языков имеет важное научно-теоретическое и практическое значение. Рассмотрения языковых фактов типологическо-сравнительным путем будучи в центре внимания лингвистики привлекает своей актуальностью в условиях более тесных межязыковых контактов на современном этапе развития общества.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы, а также краткого словаря англо-азербайджанских названий растений.

Введение охватывает актуальность и научную новизну темы, теоретическую и практическую значимость, цель и задачи, исследовательские методы, апробацию, а также структуру работы.

В первой главе именуемой “Названия растений и их структурные типы в английском и азербайджанском языках” исследуется место структурных типов, а также особенности формирования разноструктурных названий растений.

Вторая глава названа “Тематические группы и стилистические особенности названий растений в английском и азербайджанском языках”. В данной главе определяются тематические группы названий растений в исследуемых языках, а также анализируются их деривативные, фразеологические и синтаксические функции.

Заключение суммирует основные положения и выводы работы.

**Structural-functional analysis of the phytonymes in the modern
English and Azerbaijani languages**

SUMMARY

The dissertation carried out a linguistic analysis of the phytonymes, which compose a special layer of the lexicon in the English and Azerbaijani languages. This layer of the lexical system has been under investigation typologically comparatively and their similarities and differences have been found out for the first time in the Azerbaijani linguistics.

Such study of the lexical layer of the languages with different systems has important scientific-theoretical innovation as well as practical significance. Typological-comparative analysis of the language facts is the very actual and contemporary issue in the linguistics as the language contacts have become closer at the present level of the development of society.

The dissertation consists of introduction, two chapters, conclusion, the list of references and the short dictionary of the English-Azerbaijani phytonymes.

“Introduction” includes actuality and innovation of the theme, the theoretical and practical significance of the research, its goal and objectives, the research methods, the approbation and the structure.

The first chapter named “The phytonymes and their structural types” investigates the place of the phytonymes in the lexical system and their structural types, as well as the specific features of the formation of the phytonymes with different structures.

The second chapter is called “The thematic groups and stylistic features of the phytonymes in the English and Azerbaijani languages”. The thematic groups of the phytonymes, their derivatives, phraseological and syntactic functions have been studied in this chapter.

The conclusion summarizes the main provisions and results of the research.

**Çapa imzalanıb: 19.12.2011.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.**

**«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ЗУМРУД ЯВЕР ГЫЗЫ ГАСЫМОВА

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

10.02.20 – Сравнительно-историческое и сравнительно-
типологическое языкознание

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2011